

- Vprašanja: Mladina

Odgovori: prof. dr. Jože Mencinger

- Krize Slovence močno zaznamujejo. Ne nazadnje smo iz velike gospodarske krize v Jugoslaviji, poenostavljeno rečeno, dobili državo. Kakšno je bilo v 80. letih ekonomsko stanje v Jugoslaviji in kakšno v Sloveniji? Je bila Jugoslavija pred bankrotom?

Lahko bi rekli, da je bila pred bankrotom, čeprav se problem njene zadolženosti pretirava. Po zdajšnjih merilih Jugoslavija sploh ni bila prezadolžena država. Res pa so merila zadolženosti zdaj precej drugačna, kot so bila takrat.

Stanje v Sloveniji je bilo zaradi velikega deleža izvoza v BDP nekoliko boljše kot v celotni Jugoslaviji. Ena od značilnosti je bila velika negotovost primerljiva z negotovostjo v letu 2020. Zdaj jo ustvarja pandemija, takrat so jo ustvarjala politična dogajanja. V takratni negotovosti o morebitni osamosvojitvi je zato slovenska vlada začela prevzemati posamezna področja gospodarske politike, ki so bila sicer v pristojnosti zvezne vlade. Takšno področje je bil devizni trg, na katerem je Slovenija vzpostavila svoj vzporedni trg s fleksibilnim tečajem znotraj jugoslovanskega sistema fiksnega tečaja.

- Kako je zlezla v to situacijo? Čez noč ali se je dlje kuhalo?

Kuhalo se je dlje, začetke bi lahko našli v razdobju dogovornega socializma, ki sta ga po ustavnih dopolnilih iz zgodnjih sedemdesetih uvedla Ustava iz leta 1974 in Zakon o združenem delu iz leta 1976. Z njima smo dobili sistem, ki tudi teoretično ni mogel delovati; šlo je za ideološko konstrukcijo realnosti. Ustava iz 1974 pa je ustvarila tudi možnost za ustavno korektno osamosvojitve, kar je Slovenija 1991 tudi izkoristila. Kriza v Jugoslaviji se je poglobila po drugi naftni krizi leta 1980 in smrti Tita in Kardelja, ki sta zmeraj »vedela«, kaj storiti in ki so ju nasledili ljudje, ki so le ponavljali njune »resnice«.

- V čem je bil problem? To, da je partija delovanje tržnih zakonitosti poskušala utopično nadomestiti s samoupravnim dogovarjanjem med tozdi, ozdi in sozdi, kot so se takrat imenovala podjetja, vendar to ni uspelo?

Drži. Uradno naj bi šlo za poglobljanje samoupravljanja, dejansko pa je šlo za poskuse, kako preprečiti izgubo moči partiji, katere moč je tržno gospodarstvo načelo, saj je v njem postala odvečna; izrinili so jo »odtujeni centri moči« oziroma tehnokracija, ki so jo sestavljali samozavestni direktorji podjetij, ki so mislili, da ne potrebujejo njene zaščite. Sicer pa se zdaj pri opisovanju moči partije pretirava, svojo moč je vse bolj izgubljala; biti v partiji je morda prinašalo nekaj dejanske, a še več namišljene koristi. Članov, ki bi verjeli v komunizem, pa z redkimi izjemami sploh ni bilo; biti član je bila stvar spodobnosti ali nespodobnosti, odvisno od strani, na kateri si bil.

- Je res, da je bila posledica samoupravnega dogovarjanja, da se je učinkoviti delovni čas zmanjšal za polovico z 8 na 5 ur, ker je bilo toliko sestankov med tozdi, ozdi in sozdi?.

Najbrž to drži za ljudi na vodilnih položajih, ne pa za delavca, ki s samoupravnimi dogovori ni imel veliko opraviti in se zanje ni brigal; bolj kot ne, so ga »samoupravljali«. Sicer pa je bilo pisanje samoupravnih dogovorov dober vir zaslužkov mnogih pravnikov. Pri njihovem pisanju so spremenili samo imena podjetij in jim jih nato kot unikate drago prodajali.

- Zakaj ni nobena ekonomska reforma uspela? A so bile preplitve? Ali je bilo sploh še mogoče rešiti projekt Jugoslavija ali pa je vsak vlekel na svoj konec, dokler niso šli nacionalizem in drugi procesi razkrajanja predaleč?

To, da nobene ekonomska reforma ni uspela, drži le za razdobje po letu 1980, ne pa, če govorimo o daljšem razdobju z zelo različnimi sistemi. Jugoslavija, ki je začela s kopiranjem sovjetskega sistema, ga je po sporu Tita s Stalinom začela z reformami postopoma opuščati in vse bolj prehajati v tržni sistem. Izum tržnega socializma leta 1950 je bil nekakšen izhod v sili; treba se je bilo izmisliti socializem, ki bi bil drugačen od sovjetskega. Pri tem je bila Jugoslavija kar uspešna, gospodarski sistem, ki se je sicer nenehno spreminjal, je kar dobro deloval posebno v Sloveniji z razpršeno industrijo in polkmeti kot pomembnim in velikim delo družbe. Razpršenost industrije je povečevala vezanost zaposlenih na »svoje« podjetje, lastnina zemlje pa je ustvarjala socialno zelo trdno družbo z delavci, ki so imeli smisel za lastnino.

Kar smo imenovali družbena lastnina, je bilo ekonomsko gledano, pravzaprav kolektivna lastnina. Če si bil zaposlen v dobrem podjetju, si za enako delo imel boljšo plačo kot v slabšem podjetju in še vrsto drugih ugodnosti na primer počitnice v počitniškem domu podjetja. Podjetja so skrbela tudi za dobrobit lokalne skupnosti; smučišči Rogla in Cerkljeva so ustvarila uspešna podjetja v Zrečah in Cerkljem. Slovenija je bila najbližje temu, kar imenujemo tržni socializem. Dokaz, da je bil sistem uspešen omogoča kar primerjava ustvarjenega narodnega bogastva (javnega in zasebnega) med letom 1960 in 1990 z bogastvom ustvarjenim med 1990 in 2020. Lahko bi celo rekli, da je vse, kar je Slovenija zgradila v tridesetih letih socializma, v tridesetih letih kapitalizma zapravila oziroma prodala.

Po letu 1980 so se stvari spremenile, Jugoslavija, ki je dotlej gospodarski sistem uspešno prilagajala potrebam, tega nenadoma ni bila več sposobna, drobne spremembe v okviru socializma niso zadoščale, velike spremembe pa bi prinesle spremembo družbene ureditve oziroma kar konec socializma. Začelo se je razpadanje države, ki je pripeljalo k osamosvojitvi Slovenije.

- Če bi danes ocenjevali, smo bili res mi načelna in poštena stran v tej zgodbi. V to vse globoko verjamemo. Ampak, bili smo kar taktični, mar ne?

Bili smo predvsem bolj taktični od drugih. Pred osamosvojitvijo so politiki ljudi prepričevali, da je Slovenija v Jugoslaviji izkoriščana, kar je neumnost, ki pa je bila demagoško zelo uporabna. »Voda teče navzdol« je bilo veljavno pravilo. O tem, da v Jugoslaviji nismo izkoriščani, je bilo težko prepričati celo ministre v vladi.

Tudi v času osamosvajanja nismo bili nič bolj pošteni od drugih. S tem sem imel tudi sam nekaj težav. Markovič me je na različnih pogajanjih o gospodarstvu v Beogradu kar naprej prepričeval, da naj se kaj dokončno dogovoriva, a sem dobro vedel, da se tega, česar se bova dogovorila, v Ljubljani ne bomo držali. Najbrž tudi s konfederacijo oziroma asimetrično federacijo, ki je bila takrat v modi, nismo mislili resno; šlo je za taktiko.

- **Je imel katerikoli od reformatorjev – Djuranović, Planinčeva, Marković – šanse za uspeh?**

Mislím, da ne, tudi nihče med njimi ni bil za odpravo socializma, vsaj Markoviču kot tipičnemu tehokratu pa je bilo socializma in še bolj partije malo mar. Vendar smo socializem dejansko odpravili že v času, ko je bil premier pravoverni Mikulić in še preden smo konec socializma uradno proglasili. To je bilo narejeno z Zakonom o tujih vlaganjih v času Mikolića. Zakon je namreč pravico upravljanja prenesel na vlagatelje, lastnike kapitala, kar seveda pomeni konec samoupravljanja in socializma.

Med omenjenimi mi je bil kot oseba, najbližji Markovič, drugih dveh nisem poznal, težko bi jih tudi uvrstil med reformatorje, Markovič pa je zares hotel reformirati gospodarstvo in državo, bil pa je slab politik. Lahko bi tudi rekli, da je bil poslednji Jugoslovan oziroma edini politik, ki je verjel v možnost obstoja Jugoslavije, ko smo v to že vsi dvomili. V prepirih o gospodarstvu, ki smo jih v letu 1990 imeli v Beogradu, so mu najbolj nasprotovali Srbi, posebno strupen je bil takratni predsednik vlade Vojvodine, sicer Črnogorec Božović. Z Markovičem sem kot podpredsednik za gospodarstvo imel veliko stikov, običajno sem ga tudi spremljal na letališče ali na obiskih po Sloveniji. Reformam, ki smo jih začeli v Sloveniji, sploh ni nasprotoval; najbrž bi jih uporabil v celotni Jugoslaviji. Nikakor pa se nismo sporazumeli o tečaju dinarju; bil je zelo ponosen na tečaj Dinar: DM 7:1, ki ga je uvedel novembra 1989 kot stabilizacijski ukrep, ki mu ga je svetoval Sachs. Veliko sva govorila tudi o usodi Jugoslavije; sam sem bil mnenja, da bi moral poskušati Jugoslavijo spremeniti v konfederacijo, a mi je dejal: »Jože, ništa ne brinite, dobiću pare od Amerikanaca, pa ću sve srediti«. A v tistem času denar sploh ni bil več pomemben, prevladal je nacionalizem, ki ga je spretno izkoriščal predvsem Milošević. Mimogrede, Milošević sploh ni nasprotoval osamosvojitvi Slovenije, saj ni sodila v okvir Velike Srbije. Na sestanku v Beogradu januarja 1991, kamor sem spremljal Bučarja in Kučana, je Milošević izjavil »Možete, da idete ali morate priznati srpskom narodu pravo, da živi v jednoj zemlji«, kar smo razumljivo sprejeli. Ob vračanju nas je zato na zagrebškem letališču besno pričakal Tuđman.

Restriktivni ukrepi, ki jih omenjate, sodijo v razdobje Milke Planinc takoj v začetku osemdesetih let, ko Jugoslavija po drugi naftni krizi ni več mogla do tujih kreditov. Seveda bi bilo takratne ukrepe mogoče zamenjati s kakšnimi drugimi. A bili so odraz krize in deloma sredstvo za discipliniranje prebivalstva. Nekaj podobnega so zdajšnji ukrepi, na primer prepoved potovanja prek občinskih meja, policijska ura, zapiranje trgovin, ki ne prodajajo prehrane in še kaj. Med njimi in virusom gotovo ni nikakršne povezave; služijo le prikazu moči vlade.

- **Je bilo neuspešno reševanje ekonomske krize eden od bistvenih razlogov za razpad Jugoslavije?**

Neuspešno reševanje ekonomske krize je bil kar osnovni razlog za razpad Jugoslavije. V letu 1980 se je začela desetletna gospodarska stagnacija, ki se 1989 končala z gospodarskim zlomom in hiperinflacijo. V časih krize pa se zmeraj išče krivca, oziroma tistega, ki te izkorišča. V jugoslovanskem primeru so bile to republike: Srbija je izkoriščala Slovenijo in Hrvaško, Slovenija Srbijo itd.

Poskusov, kako rešiti gospodarstvo in socializem, je bilo veliko. Najbolj znani so bili poskusi v okviru Kraigherjeve komisije, v kateri so sodelovali malone vsi jugoslovanski ekonomisti; od tega so ostali le kupi knjig in osnovna ideja, da je treba opustiti dogovorni socializem in se vrniti v sistem pred njim. Opustitev socializma je ostala tabu.

- **Je bil v enopartijskem političnem sistemu z večinsko družbeno in v neznatni meri privatno lastnino ter z navideznim samoupravljanjem sploh mogoč drugačen izhod? Sta bila kriza in razplet tako rekoč neizogibna?**

Ne vem. Izhod pa bi bil, če bi prevladala zdrava pamet, lahko drugačen, Vsaj razšli bi se lahko brez vojne. Drži, da je bilo samoupravljanje idealizirano, a povsem navidezno ni bilo.

- **Sta bila družbena lastnina in samoupravljanje sploh kadarkoli resen in za življenje sposoben projekt?**

Če bi me vprašali leta 1990, bi rekel, da ne, zdaj menim, da bi lahko bila resen in za življenje sposoben projekt.

- **Kdaj ste sami podvomili vanju?**

Sredi osemdesetih let po neuspešnosti Kraigherjeve komisije.

- **Ste tudi vi prišli do točke, da brez odprave družbene lastnine in uvedbe večstrankarskega sistema ni rešitve?**

Da, a zdaj sem mnenje precej spremenil. Odprava družbene in uvedba privatne lastnine s certifikati je bila enostavna, ekonomsko pa ponesrečena rešitev; 62 odstotkov certifikatskih »kapitalistov« je svoje certifikate prinesla v pide, v katerih je njihovo premoženje poniknilo. Sicer pa je bila razdelitvena privatizacija v principu napačna, saj je kapital vlekla iz podjetij namesto, da bi ga v podjetja prinašala s postopno dokapitalizacijo.

Večstrankarski sistem se je prav tako spridil, med strankami z izjemo Levice sploh nimamo socialno demokratske stranke, ostale so brez ideologije. Pred tridesetimi leti je bila to SDSS Franceta Tomšiča, bil sem med njenimi ustanovitelji, Janša pa jo je, ko se je znebil Pučnika, spremenil v skrajno nacionalistično in desničarsko SDS. Zdajšnji poslanci se delijo na vernike zbrane v SDS, in koristolovce, ki so pripravljani za prgišče oblasti prodati svoje prepričanje. To sicer ni težko, saj ga sploh nimajo.

- **Bi danes, z današnjo pametjo, takratne razmere in možnosti drugače presojali?**

Prav gotovo, zdaj na stvari gledam precej drugače kot sem takrat.

- **Ali drži vtis, da je bila kadrovska selekcija v politiki in v sferah, na katere je imela politika neposreden vpliv, pred osamosvojitvijo in še dobro desetletje po njej veliko boljša kot je zdaj?**

Mislím, da je bila precej boljša; partija je imela relativno široko bazo in s tem izbiro, večinoma je šlo za dobro izobražene ljudi. Brez da bi bil član, najbrž nisi mogel postati minister, težko si postal direktor. Obseg vtikanja politike v gospodarstvo se je spreminjal v nekakšnih valovih od reform; malo ga je bilo v šestdesetih letih precej več pa po uveljavitvi dogovornega socializma v drugi polovici sedemdesetih.

Po volitvah leta 1990 so se stvari normalizirale, na kar kaže že sestava prve Peterletove vlade, ki smo jo sestavljali ljudje z zelo različnimi pogledi na svet, v njej so bili nekdanji člani ZKS, ljudje, ki so bili in ostali prepričani krščanski demokrati ali socialni demokrati, večine pa politika v ožjem pomenu besede sploh ni zanimala. Lahko bi govorili o nekakšni tehnični vladi, ministri so večinoma poznali, ali pa smo vsaj mislili, da poznamo področja, na katerih smo »vladali«. Kaj o stvareh misli

moja SSDS, me sploh ni brigalo, stranke nisem nikdar ničesar vprašal. Ministri oziroma takrat še sekretarji pa smo se brez formalnosti srečevali malone vsak dan, lahko tudi večkrat. Postopoma pa se je oblikovala vrhuška DEMOSA, meni so se zdeli nekakšen centralni komite, ki se je najbrž ukvarjal s kadrovskimi zadevami. Tudi v vladi sta nastali dve struji, močna državotvorna in šibkejša gospodarska, v kateri smo bili ljudje, ki smo slej kot prej odšli iz politike. Tudi na drugi strani je bilo stanje drugačno kot zdaj, stranke niso prav dobro vedele kaj početi z oblastjo, ki so jo dobile.

- **Če vtis drži, je to tudi vas presenetilo? Večstrankarski sistem naj bi po pričakovanjih pred prehodom v kapitalizem z negativno kadrovsko selekcijo pometel.**

Drži. Negativne kadrovske politike je celo zmeraj več. Toliko, kot jo je zdaj, jo je bilo verjetno v prvih letih po drugi svetovni vojni. Pod absolutno Janševo oblastjo ne raste ničesar, žal pa mu predsednik Pahor, ki bi, ne glede na svoje pristojnosti, moral kdaj kaj reči dejansko pomaga. Ministri pa so čudni ljudje, navajeni izpolnjevati ukaze ne glede na to, kakšni so.

- **Ob prehodu kot eden redkih niste slepo verjeli v kapitalizem in niste kar počez obsojali socializma. Od kod vam ta drža?**

Na moje gledanje sta močno vplivala Aleksander Bajt in Branko Horvat. Posebno slednji, bil pa sem učenec obeh. Za socialnega demokrata pa sem se proglasil že v gimnaziji, na to je vplivalo delo med počitnicami v Hamburgu. Ko smo krenili v kapitalizem, smo ga enačili s socialno tržnim gospodarstvom Nemčije, dobili pa smo nekakšen primitiven kapitalizem podoben južnoameriškemu. K sreči smo bolj kot ne obdržali dosežke iz socialističnega razdobja, kot so javno zdravstvo in šolstvo ter solidno socialno varstvo.

- **Bi bila rešitev za Jugoslavijo, da bi šla po kitajski poti, torej mešanici enopartijskega sistema in kapitalizma?**

Kitajski sistem se je pokazal za gospodarsko uspešnega. Še pred dvajsetimi leti je šlo za gospodarstvo s »kitajskimi« plačami, zdaj je Kitajska svetovna tehnološka velesila. Kljub temu pa se takšnega sistema bojim: gre za sistem, ki temelji na kolektivizmu in ne individualizmu, kar sem spoznal v Pekingu, kamor so me povabili konec osemdesetih let, ker jih je zanimalo, kako daleč je mogoče z gospodarskimi reformami, da te ne bi ogrozile partijskega monopola. Kot večkrat, tudi takrat nisem imel prav, saj sem bil prepričan, da je demokracija pogoj za uspešnost gospodarstva in da bo partija v tržnem gospodarstvu postala odvečna.

- **A ni nenavadno, da je Slovenija vse temelje svoje ekonomske razvitosti, vključno z nuklearko, postavila na noge v socializmu, ki je obveljal za čudaški sistem, ki ne more preživeti?**

Očitno je bil sistem manj čudaški kot smo mislili, da je.

- **A bi imel socializem večje razvojne in preživetvene možnosti, če bi postal vladajoča ureditev v kakšni razviti državi in ne v nerazvitih?**

Nedvomno imate prav. Tržni socializem bi bil na primer primeren za Češko, kjer pa je vse poskuse v to smer Sovjetska zveza leta 1968 zatrla. Ne gre zanemariti, da je Jaroslav Vanek dolgoletni profesor na Cornellu in najpomembnejši ideolog samoupravnega socializma napisal knjigo »Splošna teorija samoupravnega gospodarstva«. Med vodilnimi češkimi ekonomisti, ki so 1956 ali 1968 odšli iz države, na primer, Oto Šik, je še nekaj teoretikov s tega področja. Samoupravljanje je pravzaprav imelo smolo, da so ga uvajali v Jugoslaviji z velikimi razlikami v razvitosti in vsemi drugimi problemi.

- **Kaj so glavni vzroki, da smo v marsičem samostojno državo zavozili?**

Ne vem, če znam odgovoriti. V kapitalizem smo krenili s preveliko ihto. Za velik del problemov je, kot sem že rekel, kriva zgrešena privatizacija. Srečo smo imeli z Banko Slovenije, ki se ni podredila vladi in tujim svetovalcem in je do sprejema evra zagotavljala normalno delovanje denarnega sistema. Sicer pa vlade praviloma niso razumele delovanja gospodarskega sistema, potrošnje so zavirale, ko bi jo morale krepiti in jo spodbujale, ko bi jo morale zavirati. Tu je bila najbrž najslabša Pahorjeva vlada.

- **Ampak krize so na nadlegovale tudi v naslednjih letih. Naknadno smo ugotovili, malce presenečeni, da so prav gonilo in gorivo kapitalizma. Ko se je leta 2008 zlomil ameriški trg posojil, smo se za posledicami tega zloma pobirali do leta 2015.**

Prav dolgočasno pobiranje kaže na napačno gospodarsko politiko, torej na zaviranje gospodarstva ko bi ga morali spodbujati. Pri tem ne gre spregledati dogajanj v letu 2013, ko smo s »pomočjo ECB in Evropske komisije dokončno uničili bančni sistem.

- **Je kriza, če kot primer gledamo to zadnjo veliko krizo, ki je zaradi napačnega odziva države za nas skoraj tako usodna, da smo skoraj dobili upravo trojke, dejansko tudi način, kako pride do prerazporeditve moči in kapitala? Mar ni vedno znova prišlo do tega?**

Trojko je takrat v Slovenijo vabil Janez Janša. K sreči ni prišla, a tudi v tisti krizi je prišlo do prerazporeditve in povečanja moči kapitala na račun izgube moči dela.

- **V tem letu, na primer, se je premoženje najbogatejših povečalo. Ne le v svetu, tudi pri nas se je to zgodilo. Kako je to sploh mogoče?**

To je kar nekakšna pravilnost

- **Ampak zdi se, da skozi krize pridejo boljše države, ki imajo na posreden način velik vliv in deleže v velikih družbah, Nemčija je tak primer, ki imajo bančni sistem v lasti domačih lastnikov. In vendar se iz tega Slovenci nismo nič naučili, po vsaki krizi prodamo še nekaj teh, če se tako izrazim, obrambnih struktur za krizne čase.**

Na to ni kaj dodati, imate povsem prav.

- **Kakšen je sploh odziv države, ki je nekako naraven? Naj v krizi pazi na primanjkljaj? Naj pazi na zaposlenost? Naj pazi na podjetja?**

Pazi naj predvsem na zaposlenost in podjetja.

- **Smo pred vrati nove gospodarske krize. Malo gledamo stran, ampak vemo, da prihaja. Vas je te kaj bolj strah?**

Krize me ni strah, je enostavno dejstvo. Da prihaja, oziroma da smo že kar krepko v njej, je gotovo, kdaj se bo stanje začelo izboljševati, pa ne vem. Za zdaj ne kaže, da bi do tega prišlo kmalu. Nekaj upanja dajejo cepiva, ki bodo pandemijo zaustavila. Kakor koli, upajmo, da bo leto 2021 boljše kot 2020, ki se bo kot prelomno zapisalo v slovensko in svetovno zgodovino.